

**Emlékezés Kulcsár Kálmánra (1928-2010), a Magyar
Tudományos Akadémia rendes tagjára
Remembering Kálmán Kulcsár (1928-2010), Full Member of
the Hungarian Academy of Sciences**

Kulcsár Kálmán a magyar tudományosság kimagasló alakja volt – jeles jogtudós, szociológus és politológus egyetemi tanár, Széchenyi díjas akadémikus, aki emellett kiváló tudományszervezői és vezetői erényekkel is rendelkezett. Ennek is köszönhetően megadatott számára a ritka lehetőség, hogy elméleti felismeréseit gyakorlati téren is érvényesítse. A rendszerváltás korának igazságügyi minisztereként ő irányította az új alkotmány előkészítésének folyamatát, és a vezetésével kodifikált és hatályba lépett új törvények sora fontos szerepet játszott a demokratikus, jogállami viszonyok létrejöttében.

Kulcsár Kálmán 1928. június 27-én született az Egerhez közeli Erdőtelken, pedagógus családban. Középiskolai tanulmányait az egri Ciszterci-Rend Szent Bernát Gimnáziumában végezte. 1946-ban az érettségi után diplomáciai tanulmányokat kívánt folytatni, ezért a Műegyetem Közgazdasági Karára jelentkezett, mellette a Külügyminisztérium diplomáciai tanfolyamát látogatta. A politikai változások azonban ellehetetlenítették ezeket a képzéseket, ezért visszatért Egerbe, ahol tanulmányait az Egri Jogakadémián folytatta, majd ennek megszűntetése után az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán fejezte be 1950-ben. Tanulmányi ideje alatt szociográfiai kutatásokban is részt vett – különösen a jogi népszokások vizsgálata keltette fel érdeklődését, mely téma később is foglalkoztatta. E téren szerzett tapasztalatai szerepet játszhattak abban, hogy kutatói ambíciói a jogszociológia irányába tereltek. Meggyőződése lett, hogy a jog nem lehet pusztán a hatalom politikai eszköze a társadalom

irányítására, (ami jellemző volt az ötvenes évek jogi túlszabályozására). Belátása szerint a jog a társadalomba beágyazott normarendszer, amelynek működése nem független a társadalmi környezetétől.

A jogi diploma megszerzése után tudományos pályára szeretett volna lépni, erre azonban akkor nem volt lehetősége, így elsőként a Katonai Kollégiumba jelentkezett, ahol fogalmazóként, illetve a Katonai Főügyészségen ügyészként kezdett dolgozni. Tudományos ambícióit azonban nem adta fel – mielőtt bevezették az aspirantúra intézményét, 1953-ban benyújtotta pályázatát egy jogszociológiai témájú kutatásra, amelyet Szabó Imre professzor fogadott be. 1956 elején már be is nyújtotta kandidátusi értekezését, melyet az év őszén védett meg. Az aspirantúra lejártával az Igazságügyi Minisztérium katonai főosztályán ekkor már kodifikációs munkát végez, a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumában pedig rövidesen bírói kinevezést kap. Az 1956 decemberi statárium kihirdetésekor azonban azonnal lemond bírói hivatásáról, nem kívánva részt venni a statáriális ítélkezésben. A honvédségtől 1957 elején leszerel, nem sikerül egyetemi álláshoz jutnia, de átmenetileg egy szerény egyetemi kutatói állást kap az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Végül 1960-tól az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet kutatója lesz, mellette 1963-tól a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem docenseként részt vesz a jogi képzésben.

A szociológiai gondolkodás fejlődéséről írott nagydoktori értekezését 1967-ben védte meg. Célja a hazai szociológia, mint önálló diszciplína elméleti, tudományos megalapozása volt. 1968-ban az MTA újonnan megalapított Szociológiai Intézetének igazgatójává nevezik ki. (Addig csak egy kis szociológiai kutatócsoport működött az Akadémián.) A jogászképzésben azonban továbbra is részt vesz: 1970-ben egyetemi tanárrá nevezik ki az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, ahol megalapítja a Jogszociológia Tanszéket.

Jelentős számú magyar és idegennyelvű publikációja nyomán 1973-ban az MTA levelező, majd 1982-ben rendes tagjává választják. Tudományos tekintélyét emelték a társadalmi modernizációról és a szükséges reformokról írott könyvei. Meggyőződése lett, hogy a gazdasági reformok nem tudnak működni reformjellegű társadalmi és politikai változások nélkül. Befolyásos résztvevője lett annak az értelmiségi reformmozgalomnak, amely végül a rendszerszintű politikai változásokhoz vezetett el. Ismertségét a tudományos közéletben vállalt szerepe is növelte. A Magyar Szociológiai Társaság elnöke, a hetvenes évek végén az MTA Gazdaság- és Jogtudományok osztályának elnöke, 1982-től pedig az Akadémia társadalomtudományokkal és nemzetközi ügyekkel foglalkozó főtítkárhelyettesévé választják. 1985-ben érdemei elismeréseként Állami Díjjal tüntetik ki.

Kulcsár Kálmán tudományos felfogásának egyik fontos jellemzője volt, hogy a társadalmi valóságot komplex rendszernek tekintette, amelynek kutatása interdiszciplináris megközelítést igényel. Ezt a szemléletet tükrözte az általa 1983-ban alapított „*Társadalomkutatás*” c. akadémiai folyóirat is, amelynek mindvégig főszerkesztője volt, és amelyben egyaránt helyet kaptak közgazdasági, jogi, szociológiai és politikatudományi elemzések. Mindig fogékony volt az új jelenségekre, miközben tudatában volt a történelmi múlt meghatározó erejének is. Világra nyitott tudósként hosszabb külföldi tanulmányútjait – többek között az Amerikai Egyesült Államokban, a Columbia Egyetemen és a Berkeley Egyetemen – nemzetközi látókörének bővítésére, tudományos módszerének elmélyítésére használta fel. Nemzetközi ismertségét jelzi, hogy tagja lett az *International Journal of the Sociology of Law* szerkesztőbizottságának.

Kulcsár Kálmán igen termékeny szerző volt, a hatvanas évektől kezdve sorra jelentek meg a társadalmi fejlődés alapvető kérdéseit taglaló

művei. Kandidátusi értekezését átdolgozva, 1960-ban jelentette meg *A jogszociológia problémái* című könyvét, mely később több kiadást is megért, utolsó változatában egyetemi tankönyvvé is átdolgozta. Eredetiségét jelzi, hogy bár az ilyen vizsgálódásoknak voltak történeti előzményei, a rendszeres kifejtés az ő érdeme, pedig a szociológiát még gyanakvással kísérte a korabeli politika. További művei közül említésre méltók *A társadalom és a szociológia* (1972), *A szociológia ágazatai* (1975), *Társadalom, politika, jog* (1974), c. könyvei, melyekben e területek lényeges, rendszerszintű összefüggéseit tárja fel. 1983-ban tartott rendes taggá választását követően tartott akadémiai székfoglaló előadása a jogfejlődés sajátosságairól szólt. Az 1980-as években a modernizáció kérdése került érdeklődésének homlokterébe. *A modernizáció és a magyar társadalom* (1986), *A modernizáció és a jog* (1989) című munkáiban fokozatosan érlelődik a felismerés a reformok szükségességéről, feltárva a szerves gazdasági és társadalmi fejlődést gátló tényezőket. A közép- és kelet-európai társadalomfejlődést Szűcs Jenőt követve maga is sajátosnak ítélte meg. A sikeres modernizációhoz pedig nem elég valamilyen modell másolása; a hazai történelmi sajátosságoknak megfelelő formájára van szükség.

Tudományszervezőként is fontos szerepet töltött be – részt vett a társadalomkutatási főirányok meghatározásában, a politikai döntéshozók számára fontos kérdések vizsgálatát célul kitűzve. A Magyar Tudományos Akadémia főtitkárhelyetteseként erősítette a magyar társadalomtudományok nemzetközi kapcsolatait, és a Soros Alapítvánnyal is támogatási szerződést létesítve, segítette magyar kutatók nemzetközi tanulmányútjait.

Akadémiai vezetői posztjáról csak kormányzati szerepvállalása idején mondott le. A reformok ugyanis új lendületet kaptak Kádár János 1988 májusi elmozdításával, Kulcsárnak egy korábban írt átfogó reform-

koncepciója ismeretében Grósz Károly igazságügyi miniszternek kérte fel, A jogállamiság helyreállítását célzó új törvények kodifikációjához ekkor kitűnő szakembereket vett maga mellé – Sárközy Tamást, a civiljog professzorát a gazdasági jogi, Kilényi Gézát, a közigazgatási jog szakértőjét pedig a közjogi reformok kidolgozásával bízva meg.

A következő két évben az általuk benyújtott releváns törvénytervezetek teljesen új jogi környezetet teremtettek a további politikai változások számára. Bár a reformok felülről irányított demokratikus átalakulást céloztak meg, a világpolitikai erőviszonyok változása nyomán azonban 1989-re már a teljes rendszerváltozás irányába hatottak. A jogállami reformok sikerében nagy szerepet játszott Kulcsár Kálmán elméleti szintetizáló képessége, amellyel különböző jogágakba tartozó elemeket komplex jogi egységgé tudott transzformálni. A nagy volumenű kodifikációs munka szakmai minőségét mutatja, hogy az 1988-89-ben meghozott törvényeket a rendszerváltozás után sem helyezték hatályon kívül, azok megfeleltek az új, polgári viszonyoknak is.

A gazdasági területen ki kell emelni a piacgazdaság feltételét képező magántulajdon rehabilitációját, valamint a vállalkozási szabadságot előmozdító társasági törvényt, a külföldiek befektetéseiről szóló törvényt és az átalakulási törvényt, az értékpapír- és tőzsdetörvény kodifikációját és parlamenti elfogadását. Az eredetileg csak a közigazgatási reformok bevezetését célzó kutatások is mindinkább alkotmányjogi irányt vettek, és fokozatosan messzemenő politikai következményekkel járó közjogi reformokhoz vezettek el. Kiemelten fontos volt ezek közül az új egyesülési és a gyülekezési törvény, amely a politikai pluralizmusnak készítette elő a talajt, továbbá a sztrájk törvény, az Alkotmánybíróságról és a Számvevőszékről szóló törvény, a külföldi utazással és útlevel-kiadással kapcsolatos új szabályozás, később a pártokról és a választásokról szóló törvény és egy sor más kezdeményezés. Ily módon, bár az új alkotmány

kidolgozásának folyamatát átmenetileg megakasztotta az új alkotmány kimunkálásának a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások hatáskörébe utalása, a sorra meghozott egyedi törvények nélkülözhetetlenek voltak a békés átalakuláshoz.

A Németh-kormány tagjaként Kulcsár Kálmán politikai bátorságról tanúskodó kezdeményezésekkel élt olyan nagy horderejű ügyekben is, mint a korábbi koncepciók peres felülvizsgálata és a jogsértő ítéletekkel kapcsolatos jogorvoslat, a vallási és lelkiismereti szabadságot garantáló törvények meghozatala és az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetése. Mint egyik utolsó miniszteri expozéjában kiemelte, véget kell vetni a politikai kultúránkban mélyen gyökerező gyakorlatnak, hogy jogi gondolkodásunkat az aktuálpolitika igényeinek, nem pedig érvényes jogi alapelveknek rendeljük alá. Ezt az éppen zajló politikai átalakulás szempontjából is fontosnak tartotta. „Szolgáljon mementóként ez a törvény: mire vezet a politikai célzatú igazságszolgáltatás, a kollektív bűnösök keresése, a politikai felelősség büntetőjoggá való konvertálása, a jogellenes szabályok alkotása.” (Kulcsár 1994, 312. old.) A pártállami Országgyűlés utolsó ülésén terjesztette elő a külföldön élő magyarok állampolgárságát visszaállító törvényt, valamint a törvénytelen ítéletek semmisségéről szóló, általa kidolgozott és előterjesztett törvényjavaslatot, amelyek elfogadása méltó befejezése volt miniszteri tevékenységének.

A jogállamiságért folytatott erőfeszítéseit az új Antall-kormány azzal ismerte el, hogy Kulcsár Kálmánt – a diplomáciai pálya iránti korai vonzalmait ismeretében - hazánk kanadai nagykövetévé nevezte ki. Bár sikerrel képviselte az új demokratikus Magyarországot, későbbi politikai intrikák 1993-ban mégis visszahívásához vezettek.

Ezt követően Kulcsár Kálmán visszatért a tudományos közéletbe. Elvállalta az MTA Politikai Tudományok Intézetének vezetését, 1994-97 között a Magyar Politikatudományi Társaság elnöke is volt. Az MTA IX.

osztályának elnökeként pártolta az interdiszciplináris kutatásokat, és a társadalomtudomány új ágainak fokozottabb képviselőjét az Akadémián. Tudományos érdeklődése sem lankadt, sorra jelentek meg fontos írásai. „Két világ között” c. könyvében elemezte és részletesen dokumentálta a magyarországi rendszerváltozáshoz vezető politikai és jogi folyamatokat. Társadalom, politika és jog megváltozott viszonyát a rendszerváltozás után egy Glatz Ferenc által kiadott könyvsorozat keretében fejtette ki. Kiadta kanadai nagykövetségént írott naplóját, könyvet írt India és Kína gazdasági és kulturális felemelkedéséről, érzékeltetve e régi nagy civilizációk fejlődésében rejlő hatalmas potenciált.

Kulcsár Kálmánt nagy műveltségű, a tudományos kutatás iránt elkötelezett, kezdeményező és irányító képességekkel megáldott tudósként értékelték a kortársai. Nem mulasztják el említeni kivételes erkölcsi tartását és azt a humánus vonását, hogy bizalommal fordult embertársaihoz egy gyanakvásokkal teli korban. Kulcsár Kálmán mindezek alapján bizvást a Magyar Tudományos Akadémia történetének jelentős alakjai közé tartozik.

Felhasznált irodalom

Kulcsár Kálmán: Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon 1988-1990. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. (Németül: Systemwechsel in Ungarn 1988-1990 címmel, (Studien zur europäischen Rechtsgeschichte 98.) 1997, Vittorio Klosterman GmbH. kiadásában.)

Ifj. Korsós Antal: A rendszerváltozás külügyminisztere – Kulcsár Kálmán. Jogásziportrék VI. In: Mozgó Világ 2001/12. 10-19. old.

Magyar Tudománytár IV. kötet. (Főszerk. Glatz Ferenc) Kulcsár Kálmán – Bayer József (Szerk.): Társadalom, politika, jogrend. MTA Társadalomkutató Központ – Kossuth Kiadó, 2003.

Pályatársak emlékeznek. Megemlékezés Kulcsár Kálmánról. In:
Társadalomkutatás 29 (2011) 1. 7-14.

Kulcsár Kálmán - szócikk a wikipedia.hu honlapon

Bayer József
egyetemi tanár
az MTA rendes tagja
email: bayer46@gmail.com